

Agnieszka Piela, *Słownik frazeologizmów z archaizmami. Pamiątki przeszłości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018, ss. 352

Słownik frazeologizmów z archaizmami. Pamiątki przeszłości to nowatorskie opracowanie naukowe, przynoszące wszechstronny i oparty na badaniach źródłowych (leksykograficznych i historycznojęzykowych) opis wybranych warstw zasobu frazeologicznego, a mianowicie frazeologizmów zawierających komponent archaiczny. Autorka słownika, Agnieszka Piela, należy do nielicznego grona badaczy zasobu frazeologicznego języka polskiego, którzy w swych pracach uwzględniają aspekt diachroniczny. Recenzowany słownik powstał jako uzupełnienie i rozszerzenie wcześniejszej monografii autorki: *Pozorna tożsamość. Polskie tradycyjalizmy z semantycznym archaizmem* (Katowice 2016) i wraz z tą publikacją wypełnia lukę w polskich badaniach frazeologii historycznej.

Za główny cel słownika badaczka obrała wskazanie licznych powiązań między dawną a współczesną polszczyzną przez wyodrębnienie we współczesnym języku polskim zbioru frazeologizmów i przysłów, które w swym składzie leksykalnym przechowują archaizmy, czyli stare słowa, ich formy i znaczenia. Materiał zgromadzony w opracowaniu dowodzi, że ślady historycznej polszczyzny obecne we współczesnym języku polskim są bardzo liczne, różnorodne i ciekawe. Autorka udokumentowała zbiór 500 haseł – zabytkowych form języka, które są tworzywem leksykalnym ok. 800 frazeologizmów i przysłów.

Przedmiotem opisu w słowniku są utrwalone związki wyrazowe, które w swym składzie mieszczą komponent będący „pamiątką po wcześniejszych etapach rozwojowych polszczyzny, tj. z archaizmami, anachronizmami i historyzmami” (s. 9). Archaizmem autorka nazywa „każde stare zjawisko językowe, stanowiące w dzisiejszym języku pozostałości (pamiątki) po dawnych etapach

rozwojowych polszczyzny” (s. 11). Zgodnie z przyjętymi założeniami w słowniku zarejestrowano utrwalone połączenia wyrazowe, przysłowia i zestawienia terminologiczne, które zawierają komponent archaiczny: relikw fonetyczny, fleksyjny, słowotwórczy, leksykalny bądź semantyczny. Nie uwzględniono natomiast połączeń wyrazowych nazywających dawne realia (np. *czytać od deski do deski, pleść jak Piekarski na mękach, wyjść na czym jak Zabłocki na mydle*).

Artykuły hasłowe w słowniku zbudowane są konsekwentnie i według następującego schematu. Wyrazem hasłowym każdorazowo jest zabytkowa forma językowa, najczęściej pojedynczy wyraz (np. *bakcyl, myto, mores, napłatać, nadobny, nawiązka, nieboga, nice, nierychliwy, niewczas, obuch, odczepne, ogródka, omacek, opak, oślep, opierunek, oścień, panewka, pardon, parol*) lub w przypadku archaizmów fleksyjnych – wyraz podstawowy z historyczną formą fleksyjną (np. *deszcz – dżdżu; ki – kiego; kraj – kraja; lata – laty, leciech; si – siego, sio; słowo – słowy, słowie; wilk – wilcy*). W nazwach hasel uwzględnia się również warianty fonetyczno-ortograficzne różnych leksemów (np. *oścież // roścież // rozcież; tynf // tymf*). W przypadku hasel o obcej proveniencji (np. *czambuł, kabza, kaduk, kamasz, kalendy, karb, kares*) podawane są w nawiasie informacje o języku, z którego się wywodzą.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że każdy wyraz hasłowy opatrzony jest kwalifikatorem chronologicznym; stosuje się trzy rodzaje kwalifikacji, określając historyczne przeżytki językowe mianem: *archaiczny, przestarzały* lub *historyzm*. Wśród form archaicznych wyróżnia się archaizmy fonetyczne (np. *przyszła na kogoś kryska; Przyszła kryska na Matyska // Matyska*); archaizmy fleksyjne (np. *we dnie i w nocy; Jeden do Sasa, drugi do lasa; siedzieć z założonymi rękoma*); archaizmy słowotwórcze (np. *zadać komu kłam; coś woła o pomstę do nieba; Złej tanecznicy zawadza (przeszkadza) i rąbek u spódnicy*); archaizmy leksykalne (np. *bez liku; nudy na pudy; po omacku*); archaizmy semantyczne (np. *Kto zjada ostatki, ten (jest) piękny i gładki; słomiany wdowiec*); archaizmy składniowe (np. *paść trupem; zapomnieć na śmierć*). Do wyrazów, kwalifikowanych jako przestarzałe, nazywanych też anachronizmami, w słowniku zalicza się leksemy wychodzące z użycia, obecne jedynie w słownictwie najstarszego pokolenia Polaków (np. *awanse, bacność, cenzurka, gżęgżółka*). Z kolei mianem historyzmów Piela określa archaizmy rzeczowe, czyli nieużywane współcześnie wyrazy nazywające realia minionych czasów (np. *basątek, ceber, garniec, korzec, klubka, piędź, pręgiarz*).

Wyrazy hasłowe, będące historycznymi komponentami frazeologizmów, zdefiniowane zostały na podstawie współczesnych słowników języka polskiego, a także z wykorzystaniem źródeł historycznych, słowników etymolo-

gicznych, gwarowych, paremiologicznych i wydawnictw encyklopedycznych. Każdy związek wyrazowy został w słowniku opatrzony cytatem ilustrującym jego użycie. Cytaty pochodzą w większości z utworów dawnej i nowej literatury polskiej, z tekstów prasowych, ze źródeł internetowych, a zaczerpnięte zostały z dostępnych w Internecie korpusów języka polskiego. Dobór cytatów z różnorodnych źródeł udowadnia, że zarejestrowane w słowniku frazeologizmy są wciąż żywe w mowie współczesnych Polaków.

Wiele artykułów hasłowych zostało wzbogaconych o dodatkowe informacje o charakterze ciekawostek językowych, które zostały wyodrębnione graficznie i ujęte w ramki, np. przy hasłach: *arbut, baka, chrapka, ćwik, drapak, duch, dunder, fryga, kamasz, koperczaki, kryska*. Zawarte w nich są komentarze historycznojęzykowe na temat ewolucji formalno-znaczeniowej poszczególnych reliktyw lub związków wyrazowych, informacje kulturowe dotyczące dawnych realiów społecznych, zwyczajów i desygnatów, które wyszły z użycia. W ramach znajdują się również wskazówki faktograficzno-etymologiczne i odesłania do bibliografii zamieszczonej w końcowej części słownika.

Na uwagę zasługuje spójna, przemyślana makrostruktura słownika. Po części wstępnej, zawierającej swoistego rodzaju kompendium wiedzy na temat frazeologizmów z komponentem archaicznym, następuje konsekwentnie opracowana część zasadnicza, czyli artykuły hasłowe, graficznie i typograficznie wyodrębnione, ułożone w porządku alfabetycznym. Oprócz wykazów stosowanych skrótów i bogatej bibliografii słownik zawiera również alfabetyczny indeks reliktyw językowych wraz z zarejestrowanymi przy nich związkami wyrazowymi.

Przegląd materiału zgromadzonego w słowniku skłania do postawienia pytania o to, od czego zależy utrata żywotności przez poszczególne wyrazy. Autorka, próbując rozwiązać tę kwestię, zauważa, że jedną z właściwości frazeologii jest jej konserwatyzm, skłonność do utrwalania i przechowywania wszelkich staroci językowych, które w ustabilizowanych, skostniałych konstrukcjach językowych są mniej podatne na przeobrażenia niż pojedyncze leksemy. Frazeologizmy oprócz charakterystycznej formy wyróżniają się spośród innych konstrukcji wielowyrazowych globalnością znaczenia, i właśnie ta cecha chroni je przed zapomnieniem.

Charakter materiału frazeologicznego zgromadzonego w słowniku pozwala widzieć w nim dzieło chroniące ślady historyczno-kulturowego dziedzictwa językowego, z którego obecności w naszym języku większość użytkowników polszczyzny nie zdaje sobie sprawy. Ze względu na bogactwo przydatnych informacji, które przynosi ten interesujący słownik, można go polecić różnym grupom odbiorców. Badacze frazeologii znajdą w nim wzór rozwiązywania

kwestii etymologicznych, uczniowie, studenci i tłumacze skorzystają zapewne z powiązania frazeologii z kontekstem kulturowym. Słownik ten adresowany jest również do szerokiego grona czytelników ceniących wiedzę humanistyczną, zainteresowanych relacjami między językiem a historią i kulturą. Dla miłośników języka polskiego opracowanie Pieli jest nieocenioną skarbnicą ciekawostek językowych; współczesnym użytkownikom polszczyzny unaczni, że często nie są świadomi funkcjonowania w ich codziennej mowie wielu połączeń wyrazowych, będących zabytkowymi formami językowymi (np. *blady jak chusta*; *błędne koło*; *wziąć kogoś, coś na cel*; *człowiek starej daty*; *we dnie i w nocy*; *eliksir młodości*; *pod czymś kierunkiem*; *mieć na co chrapkę*; *nie w kij dmuchał*; *nudny jak flaki z olejem*; *odwaga cywilna*; *szyty grubymi nićmi*; *zasięgnąć języka*). Słownik Agnieszki Pieli uznać należy za dzieło bardzo wartościowe pod względem poznawczym, które poszerza naszą wiedzę o ważnych kulturowo, a dotychczas mało zbadanych częściach polskiego zasobu językowego.

Gabriela Dziamska-Lenart